

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΔΙΕΠΙΣΤΗΡΙΑΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝΔΡΑΣΤΕΛΕΥΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ο ΨΑΛΙΔΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ
Ο ΨΑΛΙΔΑΣ ΚΑΙ ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΑΙ

Ο ΨΑΛΙΔΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ

ΖΗΤΗΜΑ

Είναι γνωστή ή συμβολή των Γιαννίνων στη Νεοελληνική αναγέννηση, κυρίως με τὰ σχολεία τους, ἀπὸ τὰ ὁποῖα, καθὼς λέγει ὁ Νεόφυτος Δούκας «ἐξερρήσαν ῥυακες ἱκανοὶ νὰ ποτίσωσι τὴν διψῶσαν Ἑλλάδα καὶ μάλιστα ἐν τῷ μεγίστῳ ἐκείνῳ ἀύχμῳ. Ὅτι, οἱ μαθηταὶ αὐτῶν ὡς ἀπὸ μέσον τοῦ ποταμοῦ ὄχαιοι ἐχέοντο κατὰ πάσας τὰς πόλεις καὶ καταρδεύοντες αὐτάς με τῶν λόγων τὰ πότιμα νάματα, ἀνέστησαν σπέρματα πολλαπλάσια»,¹

Στὴ χορεία τῶν σοφῶν λογίων, ποὺ δίδαξαν στὰ σχολεῖα αὐτὰ τῶν Γιαννίνων, ξεχωριστὴ θέση ἀναμφισβήτητα κατέχει ὁ πολὺς Ἀθανάσιος Ψαλίδας (1767—1829).

Ὁ Ψαλίδας σπουδαγμένος στὴν Εὐρώπη κυρίως φιλοσοφικά—ὕπηρξε μάλιστα καὶ μαθητὴς τοῦ Κάντ— ἦταν πνεῦμα με εὐρύτερη ἀντίληψη καὶ μόρφωση. Στὰ Γιάννινα ὡς διευθυντὴς τῆς Μυρουτσειοῦ κι ἀργότερα τῆς Καπλανεῖοῦ σχολῆς εἰσήγαγε τὶς νεωτεριστικὲς φιλοσοφικὲς ἀντιλήψεις τῆς Δύσης, τὶς φυσικὲς ἐπιστήμες καὶ τὴ διδασκαλία τῆς λατινικῆς γλώσσας, ἀντίθετα πρὸς τὴ συντηρητικὴ ἐκπαίδευση ποὺ ἀντιπροσώπευε ἡ Μπαλαναῖα σχολή.

Κεῖνο ὁμῶς ποὺ τιμᾷ ξεχωρὰ τὸν Ψαλίδα εἶναι οἱ ἀγῶνες του γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ὁ Ψαλίδας, νεωτεριστὴς ὅπως ἦταν σὲ ὅλα, ἔτσι καὶ στὸ γλωσσικὸ ὑπήρξε θερμὸς ὁπαδὸς καὶ ὑποστηρικτὴς τῆς λαϊκῆς

γλώσσας. Πρῶτος αὐτὸς καὶ ὁ στενὸς του φίλος καὶ μαθητὴς του Βηλαρᾶς ὑπῆρξαν οἱ πρωτοπόροι τοῦ ἀκροῦ δημοτικισμοῦ στὴν Ἠπειρο καὶ κατέστησαν τὰ Γιάννινα, «τὰς Νέας Ἀθήνας» κείνης τῆς ἐποχῆς, «ἐστία τῆς ἐκπαιδευτικῆς καὶ γλωσσικῆς ἐπαναστάσεως».²

Ὁ Ψαλίδας στὰ 1791, ἐνῶ σπούδαζε ἀκόμα στὴ Βιέννη, ἐξέδωκε τὸ πρῶτο του βιβλίο «Ἀληθῆς Εὐδαιμονία, κ.λ.π.»³ καρπὸ τῶν φιλοσοφικῶν του μελετῶν. Ἡ γλώσσα ποὺ μεταχειρίζεται σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο δὲν εἶναι ἡ λογιωτατιστικὴ τῆς ἐποχῆς, γράφει τινὰς ἀντὶ τοῦ τίνος, μετοχές σὲ —α ς, ἀλλὰ δὲ λείπουν ὁμῶς οἱ δοτικὲς καὶ οἱ ἀναδιπλασιασμοί. Ἴσως γιὰ τὴ γλώσσα τῶν πρῶτων βιβλίων τοῦ Ψαλίδα καὶ στὴ στροφή του στὸ δημοτικισμὸ νὰ ἐπέδρασαν κ' οἱ γλωσσικὲς ἰδέες τοῦ Ρήγα, ποὺ ἦταν ἀξιοπρόσεχτο πρόσωπο στὴ Βιέννη καὶ συνδέονταν στενὰ με τὸν Ψαλίδα.⁴ Ἀργότερα, πάλι στὴ Βιέννη, ἐτύπωσε τὸ βιβλίο του «Καλοκινήματα, ἤτοι ἐγχειρίδιον κατὰ φθόνου καὶ κατὰ τῆς λογικῆς τοῦ Εὐγενίου. Ἐν Βιέννῃ 1795» κριτικὴ στὴ λογικὴ τοῦ

2) Φ. Μιχαλοπούλου. Τὰ Γιάννενα καὶ ἡ Νεοελληνικὴ ἀναγέννηση. Ἀθ. 1930 σελ. 14.

3) Ὁλόκληρος ὁ τίτλος εἶναι «Ἀληθῆς εὐδαιμονία, ἤτοι βῆσις πίσεως θεοσεβείας, συνιεθεῖσα ὑπὸ Ἀθανασίου Πέτρου Ψαλίδα τοῦ ἐξ Ἰωαννίνων εἰς τὴν ἀπλήν, καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ εἰς τὴν Λατινικὴν μεταφρασθεῖσα. Τόμος Α' Ἐν Βιέννῃ 1791. Ἐν τῇ τυπογραφίᾳ Ἰωσήφ τοῦ Βλουμαῦτιέρου.

4) Χρ. Περγραιβοῦ. Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ Πάργας. Τομ. Α' Ἐν Ἀθήναις 1857 σελ. 6.—

1) Π. Ἀραβαντινοῦ, Χρονολογία τῆς Ἠπείρου, τομ. Β'. Ἀθ. 1857. σελ. 281.

Εὐγ. Βούλγαρη. Σ' αὐτὸ ἐκτός πού τόν κτυπάει ἀπὸ τῆ φιλοσοφικῆ ἀποψη, ὑποστηρίζοντας τὴν ἰδεαλιστικὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ, τόν κατακρίνει καὶ γιὰ τὴν ἀρχαίζουσα γλῶσσα πού μεταχειρίζεται, λέγοντας κάπου ὅτι δὲν χρειάζεται ἰδιαίτερη γλῶσσα στὴ φιλοσοφία καὶ γενικὰ στὴν ἐπιστήμη γιατί «ἡ ἀλήθεια εἶναι κοινὴ πᾶσιν καὶ πάσαις ταῖς διαλέκτοις ἀπλῶς».

Τὸν ἴδιο χρόνο —στὰ 1795— κατέβηκε στὰ Γιάννινα κι ἀνέλαβε τὴν διεύθυνση τῆς Μαρουτσαίου σχολῆς. Τότε σ' αὐτὸν μαθήτευε ὁ κι ὁ Ἰωάννης Βηλαράς, ὁ μετέπειτα πρόδρομος κι ἀδιάλλαχτος δημοτικιστής. Ὁ Βηλαράς πῆγε κατόπι στὴν Ἰταλία γι' ἀνώτερες σπουδές καὶ γύρισε στὴν Ἠπειρο στὰ 1801 γεμάτος ὄρεξη κ' ἐνθουσιασμό γιὰ τοὺς γλωσσικοὺς ἀγῶνες. Στὰ Γιάννινα βρῆκε τὸν δάσκαλό του κι' ὁμοϊδεάτη τοῦ Ψαλίδα, συνδέθηκαν μὲ στενὴ φιλία κι' ἀρχισαν τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπικράτηση τῆς δημοτικῆς μέσα σ' ἓνα περιβάλλον προσκολλημένο τόσο πιστὰ στὴν γλωσσοεκπαιδευτικὴ παράδοση.

Στὰ βιβλία τοῦ Βηλαρά καθρεφτίζονται κι' οἱ γλωσσικὲς πεποιθήσεις τοῦ Ψαλίδα. Πόση στενὴ ἦταν ἡ συνεργασία τους γιὰ τὸ γλωσσικὸ καὶ πειὰ ἡ ἐπίδραση τοῦ Ψαλίδα στὶς ἀντιλήψεις τοῦ Βηλαρά φαίνονται ἀπὸ τὰ παρακάτω λόγια τοῦ Γούδα: «Λέγεται δὲ ὅτι τῇ προτροπῇ τούτου [τοῦ Ψαλίδα] ὁ ἀείμνηστος Ἰωάννης Βηλαράς ἔγραψε καὶ ἐδημοσίευσε τὴν ὄλως χυδαίαν γραμματικὴν τῆς «ρομεηκῆς γλώσσας»⁵ ἀφ' ἧς ἀπέκλει-

5) Πρὸβλ. Φ. Μιχαλοπούλου. Ἰωάννης Βηλαράς, γενάρχης τῆς Φιλολογίας μας, ἐφ. «Καθημερινή» Ἀθ. 16 Ἰανουαρίου 1939, σελ. 31.—

6) Τυπώθηκε στὴν Κέρκυρα στὰ 1814 κ' εἶναι ἀφιερωμένη «στο Σοφολογιστικὸ κηρ Ἀθανασίου Ψαλίδα ἀρχιδασκάλου καὶ ἐπιστήμονα του εὐληθικοῦ σχολίου τὸν Γιαννηνόν».

σεν ἅπαντα ἰὰ ταυτόφωνα φωνήεντα τὰς ταυτοφώνους διφθέγγους καὶ τινὰ ἄλλα»,⁷ καθὼς κι' ἀπὸ τίς «Φιλολογικὲς γραφές τοῦ Βηλαρά».⁸

Ἡ γλῶσσα τῶν πρώτων βιβλίων τοῦ Ψαλίδα, ὅπως εἶδαμε, εἶναι μικτὴ. Ἀργότερα ὁμοῦς ὅταν διδασκεστὰ Γιάννινα καὶ κυρίως στὰ Ἐπτάνησα παγίωσε στὴ γραφὴ καὶ στὸν προφορικὸ λόγὸ τὴν καθαρὴ δημοτικὴ. Σὲ περικοπὴ ἐπιστολῆς του πού δημοσιεύει ὁ Ἀραβαντινός⁹ φαίνεται ἡ καθαρὴ καὶ στρωτὴ δημοτικὴ πού μεταχειρίζεται. Μὲ τὴν ἴδια γλῶσσα εἶναι γραμμὲν καὶ ἡ «Γεωγραφία»¹⁰ του, πού φέρει τὴ χρονολογία 1817, καθὼς καὶ τὰ περισσότερα χειρόγραφα («Ἀρχαιολογία Ἀραβαντινῶν» κ. ἄ.) καὶ ἐπιστολές του.

Ὁ Ψαλίδας σὲ πολλὰ του γράμματα μᾶς διέσωσε τίς γλωσσικὲς του πεποιθήσεις. Σ' ἓνα του στὸ Σπυρ. Τρικοῦπη γράφει «τοῦ κάκοι ὄν δὲ σπάσετε τὰ κεφάλια τῶν λογισμάτων κι' ἂν δὲν ἀποδεχθεῖτε τὴν κοινὴ γλῶσσα ὡς γλῶσσα ἐθνικὴ»¹¹ Σ' ἄλλο γράμμα στὰ 1812 ἀπαντητικὸ στὸν Ἰωάννη Ζαμπέλιο πού τοῦ ἔθεσε ἐρωτήσεις σὲ μερικὰ ζητήματα

7) Ἄναστ. Γούδα. Βίοι Παράλληλοι. Τομ. Β. Ἀθ. 1870, σελ. 295.

8) Δημοσιεύθηκαν ἀπὸ τὸν Γιάννη Βλαχογιάννη στὸ περιοδικὸ του «Προπολαία» τομ. Α' (Ἀθ. 1902) σελ. 177—219. Περιέχονται ἀνεκὲς ἐπιστολές πού ἀπευθύνονται στὸν Ψαλίδα.

9) Στὸν Ἀραβαντινοῦ. Ἱστορία Ἀλῆ Πασι. Ἀθ. 1895 σελ. 198.

10) Δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν Γ. Χαριτάκη στὴ «Ἠπειρωτικὴ Χρονικὰ» (ἔτος 80ν, Ἰωάννινα 1931, σελ. 32—74). Ἐπίσης ἀπὸ «Γεωγραφία» τοῦ Ψαλίδα μὲ χρονολογία 1818, γραμμὲν ὅχι καὶ σὲ τόσο ἀπλὴ γλῶσσα ὅσο ἡ προηγούμενη. Δημοσίευσε τὰ ἀναφερόμενα στὴν Ἠπειρὸς ὁ Ν. Γιαννόπουλος (ἐφ. «Δαϊκὴ φωνή», Βόλος 14—9 Ὀκτωβρίου 1928) καὶ τὰ ἀναδημοσίευσε ὁ Χρ. Σούλης (ἐφ. «Ἠπειρος» Ἰωάννινα 26—35 Μαΐου 1929).

11) Τὸ Γράμμα αὐτὸ βρίσκεται στὰ χεῖρα τοῦ Φ. Μιχαλοπούλου. πρὸβλ. Φ. Μιχαλοπούλου. Τὰ Γιάννινα κι' ἡ Νεοελληνικὴ ἀναγέννηση, Ἀθ. 1930, σελ. 22.

γράφει σχετικά μετὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα «ἐπιθυμοῦσα, φίλε, νὰ ἐνθυμηθεῖς τὸν παλαιὸν μας Ἡράκλειτον, ὅστις ἔλεγεν, ὅτι δις εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν δὲν πλέει τινὰς ἀλλ' ἂν ὁ ποταμὸς ἀκαταπαύστως εἰς πᾶσαν στιγμὴν μεταβαλλόμενος δὲν μένει ὁ αὐτός, ἢ γ' ὅσσα ἄρα δὲν εἶναι ποταμὸς καθ' ἑκάστην μεταβαλλόμενος; Ἐάν λοιπὸν ἀκολουθοῦσαμεν τὸν Ἡράκλειτον, μὴτε ποταμὸν ἔπρεπε νὰ ὀνομάσωμεν τὸν αὐτὸν, μὴτε γλώσσαν τὴν αὐτὴν εἰς τόσον μακρυνὰς περιόδους χρόνου· ἀλλ' ὅμως μὴτε ποταμὸς χάνει διὰ τοῦτο τὴν ταυτότητα, μίτε ἡ γλῶσσα γίνεται ἕτερα, ἕως οὗ ὁ μὲν δὲν χαθῆ παντελῶς, ἢ ἕδ δὲν παραμορφῶθῃ εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ γνωρίζεται. Ἐν τοσοῦτῳ ὅμως ἐγὼ θέλω νομίζει τὴν νέαν ἑλληνικὴν τὴν αὐτὴν μετὰ τὴν ἑλληνικὴν παλαιάν, ἀλλὰ τί θέ νὰ εἰπῆ, βαθμηδὸν πλησιάζουσιν, αὐτὸ δὲν τὸ νοῶ· ἂν πλησιάζη δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ κατὰ πάντα καὶ ἂν ἦναι, πῶς πλησιάζει; Τοῦτο ἦτον συλλογισμὸς τῶν ἀπερασμένων μακαρονιστῶν καὶ τῶν πρό ἡμῶν ἀλλ' ἂν ἡ παροιμία λέγῃ «δεῦτεραι φροντίδες σοφώτεραι», σοφώτεροι βέβαια θέλει εἶμεθα καὶ ἡμεῖς οἱ μετὰ τοὺς πρώτους ἐπιγενόμενοι, ἔάν διορθώσωμεν τὴν γλῶσσαν, καθὼς ἀπαιτεῖ ὁ λόγος. Ἀποβλέπει ὁ λόγος μου εἰς τὴν ἀφαίρεσιν τῆς ὀρθογραφίας, ἀναγκαίας εἰς τὴν παλαιάν καὶ περιττῆς εἰς τὴν νέαν τῶν Γραικῶν γλῶσσαν καὶ πολλῶν ἀκόμη γραμμάτων ἀχρήστων εἰς ἡμᾶς». Συνεχίζοντας γράφει γιὰ τὴν κατάρτησιν τῆς ἱστορικῆς ὀρθογραφίας: «Τὸ φυσικὸν τῆς γλώσσης κάλλος δὲν στέργει νὰ προέρχηται κατασχημισμένον ἀπὸ στολισμοὺς ἀνοικεῖους, οἵτινες ἀμορφίαν φέρουν ἀντὶ εὐπρεπείας. Ἕλληνες ἦσαν οἱ Ἕλληνες καὶ πρὸ τῆς εὐρέσεως τοῦ ἡ καὶ τοῦ ω. Ἕλληνες θέλουν εἶναι πάλιν, ὅχι ἂν τὰ φυλλάξουν, χωρὶς νὰ χρειάζονται, ἀλλ' ἂν τὰ ἀπορρίψουν ὡς

περιττὰ» καὶ τελειώνει. «Ἴσως ἐπειράχθης ἀπὸ τὴν περὶ γλώσσης ταύτην μου γνώμην ἀλλ' ἐγὼ δὲν ἠμποροῦσα νὰ ἐλευθερώσω τὴν συνείδησίν μου ἀπὸ μέγα βάρος, ἔάν ἐκρυπτα τὴν ἀλήθειαν· εἶμαι ἔτοιμος εἰς ὑπεράσπισιν τῆς ἐπί παντὸς δικαστηρίου»¹² Ἐδῶ πρέπει πραγματικὰ τὰ θαυμάσουμε τὸ θάρρος τοῦ Ψαλίδας γιὰ τὶς γλωσσικὰς τῆς ἰδέας, πού φτάνει στὸ σημεῖο νὰ γράφει «εἶμαι ἔτοιμος εἰς ὑπεράσπισιν τῆς (τῆς δημοτικῆς γλώσσης) ἐπί παντὸς δικαστηρίου». —

Σ' ἄλλο ἐπίσης γράμμα τοῦ στὸ Μαυροκορδάτο¹³ σταλμένο ἀπὸ τὴν Κέρκυρα στὰ 1824, δὲ δειλιάζει νὰ τὸν παρακαλέσει νὰ προστάξει «τὸν ἐκδότην τῶν «Χρονικῶν» μας νὰ μεταχειρισθῆ τὸ ὕφος τοῦ γένους, καὶ ὄχι τοῦ Κοραῆ, ἐπειδὴ ἀνέγνωσα τὸ πρῶτον φύλλον καὶ εἶναι ἀχρεῖον. Ὁ κόσμος θέλει τὸ κοινὸν ὕφος τοῦ Ρήγα, τοῦ Χριστοπούλου καὶ ἄλλων παρομοίων, καὶ ὄχι τὸ μιξοσόλοικον, τὸ ἀνόητον καὶ τραγελαφικόν», πρὸ κάτω γράφει: «Τὸ ὕφος τὸ ἐθνικὸν μαγεύει τὰ ἀφτιά τοῦ γένους, διότι τὸ καταλαμβάνει», ἀλλοῦ «τὰ ἀπλοελληνικά φωτίζουν ὅλο τὸ γένος μας».

Σ' αὐτὸ τὸ γράμμα βλέπουμε νὰ κατακρίνει τὶς γλωσσικὰς ἰδέας καὶ τὸ ὕφος τοῦ σοφοῦ Κοραῆ. Καὶ πολὺ φυσικὰ, ὁ Ψαλίδας σάν ὀπαδὸς τοῦ ἄκρου δημοτικισμοῦ δὲ μπόρῃσε νὰ χωνέψῃ τοὺς συμβιβασμοὺς καὶ τὴ «μέση ὁδὸ» τοῦ Κοραῆ στὴ γλῶσσα. Αὐτὸ ὅμως στάθηκε ἀφορμὴ νὰ παρεξηγηθῆ ὁ Ψαλίδας πῶς ἔχει προσωπικὴ ἔχθρα μετὰ τὸν Κοραῆ, γι' αὐτὸ κι' ὁ Εἰσακτὴς¹⁴ γράφει «τὸ

12) Δημοσιεύτηκε στὸ ἄρθρον τοῦ Σ. Δ. Κεῖνου «Ἀθανάσιος Ψαλίδας». Περικτικὸν «Ἐστία» ἔτ. Δ' τομ. Ζ', σελ. 149—50, Ἀθ. 11 Μαγείου 1879.

13) Στὸ ἄρθρον τοῦ Γ. Βλαχογιάννη «Ψαλίδας—Μαυροκορδάτος» ἐφ. «Πρωτὴ» Ἀθ. 22 Νοεμβρίου 1931.

μπορεῖ νάπροοδεύσει τὸ γένος, γι' αὐ-
τὸ καὶ δίκαια τὸν κατέταξαν στοὺς

18) Φ. Μιχαλόπουλος, ὅπου πρὸ πῆνω, σελ.
15 ὑπόσημ. 1 Ὁ Φ. Μιχαλόπουλος, ἰδικὸς πρὸς
μελετητῆς τῆς νεώτερης ἡπειρωτικῆς ἱστορίας,
μας ὑποσχέθηκε (ὅπου πρὸ πῆνω, σελ. 13)
ὅτι θ' ἀφιέρῳσαι ἰδιαίτερη μονογραφία στὴν

«Μεγάλους ἀναγεννητῆς»¹⁸

Νοέμ. 1943 ΓΙΩΡΓΟΣ ΧΡ. ΣΟΥΛΗΣ

ὑπέροχη μορφή τοῦ μεγάλου δασκάλου τοῦ Γέ-
νου: Ἀθ. Ψιλίδου, πρὸς τὸ ἀποτελέσει τὸν με-
γαλύτερο φόρο τιμῆς στὴν μνήμη ἐκείνου
καὶ μιὰν ἀξία τοιοῦτη τοῦ βίου του στὸ
Ἑλληνικὰ γράμμα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΟΥ